

lim ve Tercemesi adıyla ve yer yer kısa dipnotlar ilâvesiyle yapılmıştır (I-VIII, İstanbul 1386-1390/1967-1970). Daha sonra Ahmet Davutoğlu eseri tercüme ve şerhetmiş, bu çalışma da *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* adıyla yayımlanmıştır (I-XI, İstanbul 1973-1980). XII. cilt olarak neşredilen fihrist (İstanbul 1986), her bir cildin indeksi müstakil yapıldığı için faydalı değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, *Şahih* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Kahire 1374-75/1955-56; Hâkim en-Nisâbüri, *Tesmiyetü men ahreccümül-Buhârî ve Müslim* (nşr. Kemâl Yüsun el-Hüt), Beyrut 1407/1987, nâşirin girişi, s. 15-16, 20-22; İbnü'l-Kayserânî, *Şürâtü'l-e²immeti's-sitte*, Beyrut 1405/1984, s. 17-19, 22-24; Hâzîmî, *Şürâtü'l-e²immeti'l-hamse*, Beyrut 1405/1984, s. 66-76; İbnü's-Salâh, *Şuyânâtü Şahihî Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galağ ve himâyetühü mine'l-iskâti ve's-sakâti* (nşr. Muvaffak b. Abdülrah b. Abdülkâdir), Beyrut 1404/1984, s. 94-99; Nevevî, *Şerhu Müslim*, Kahire 1392/1972, I, 4-27; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela²*, XVI, 465; *Tecrid Tercemesi*, I, 216-220, ayrıca bk. İndeks; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 208-210; *Keşfü'z-zunûn*, I, 555-559; Siddîk Hasan Han, *el-Hıttâ ft zikri's-şihâhi's-sitte*, Beyrut 1405/1985, s. 198-206; Serkis, *Mu²cem*, I, 528, 1080; II, 1204; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VIII, 513-516; a.mlf., *eş-Şekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind* (nşr. Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî), Dimaşk 1403/1983, s. 152; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 159; Sezgin, *GAS*, I, 136-143; Mübârekfûrî, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahvezi*, Kahire 1386-87/1967, I, 111, 257-260; M. Zâhid Keversî, *Ma-kâlât*, Humus 1388, s. 103-106; Mahmüd Fâhürî, *el-İmâm Müslim b. Haccâc*, Halep 1399/1979; Rifat Fevzi Abdülmuttalib, *Kütübü's-sünne*, Kahire 1399/1979, I, 185-221; Halîl İbrâhîm Molla Hâtır, *Mekânetü's-şahîhayn*, Kahire 1402, s. 69-72, 90-94, 113-114, 175-176; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 217-221; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyân*, II/1, s. 222-234; James Robson, "Sahih-i Müslim Nüshalarının Rivâyeti" (trc. Talât Koçyiğit), *AÜFD*, sy. 3-4 (1955), s. 8-20; A. J. Wensinck, "Müslim", *IA*, VIII, 821-822.

M. YAŞAR KANDEMİR

el-CÂMÎ' s - SAHİH

(الجامع الصحيح)

Tirmizî'nin

(ö. 279/892)

Kütüb-i Sitte'ye dahil olan eseri.

Sünenü't-Tirmizî, *Câmi² u't-Tirmizî*, *Şahihü't-Tirmizî*, *el-Câmi² u's-şahih*, *el-Müsnedü's-şahih*, *el-Câmi² u'l-ke-bîr* gibi değişik adlarla kaynaklara geçmiş olan eser daha çok *Sünenü't-Tirmizî* adıyla meşhur olmuştur. Sadece ahkâm hadislerini değil câmi²*'lerde bulunan diğer konulara dair hadisleri de ih-

tiva ettiği için *el-Câmi² u's-şahih* veya *el-Câmi² u't-Tirmizî* ismi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Tirmizî'nin 270 (883) yılında tamamladığı esere "sahih" denilmesinin sebebi, *Kütüb-i Sitte*'ye *eş-Şihâhu's-sitte* denildiği gibi, eserin ihtiva ettiği hadislerin büyük kısmının *sahih** nitelikli olmasıdır. *Şahihü't-Tirmizî* ve *el-Câmi² u's-şahih* adlarını, hadis kitapları hakkında yeterli bilgisi bulunmayanları kitaptaki bütün hadislerin *sahih* olduğu şeklinde yanlış bir anlayışa sevkedebileceği için sakıncalı görenler de vardır (bk. Nüreddin İtr, s. 45).

Tirmizî *el-Câmi² u's-şahih*'i yazdıktan sonra onu Hicaz, Irak ve Horasan âlimlerinin tenkidine sunmuş ve hepsinin takdirini kazanmıştır. Bunun üzerine eserini, "Kimin evinde bu kitap bulunursa onun evinde konuşmakta olan Peygamber var demektir" sözüyle ilim âlemine takdim etmiştir. Tirmizî bu sözü övünmek için değil eserine olan güvenini belirtmek için söylemiştir. *el-Câmi²*, *Şahihü't-Tirmizî*'nin aksine telif edildiği yıllarda meşhur olmamış, ancak V. (XI.) yüzyıldan sonra rağbet kazanarak *Kütüb-i Sitte* arasındaki yerini almıştır.

Yaygın kanaate göre *el-Câmi² u's-şahih*, *Kütüb-i Sitte* içinde Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inden sonra dördüncü sırayı almaktadır. Ancak Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve Kâtib Çelebi gibi eski, Tirmizî şârihi Mübârekfûrî ve Nüreddin İtr gibi çağdaş bazı müellifler onun üçüncü sırada yer alması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Tirmizî'nin hadis kabul şartlarında Ebû Dâvûd'dan daha titiz davranması, eserini diğ her konuyu kapsamaması gibi özellikleri onu *Kütüb-i Sitte*'nin üçüncü sırasında görme düşüncesine haklılık kazandırmaktadır. Her ne kadar Zehebî, *el-Câmi² u's-şahih*'te, zındıklığı sebebiyle idam edilen Muhammed b. Saîd el-Esedî ve Muhammed b. Saîb el-Kelbî gibi son derece zayıf kimselerin rivayetlerine yer verildiği için onun Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin sünenlerinden sonra geldiğini ileri sürmüşse de Tirmizî her hadisin hangi sebepten dolayı zayıf olduğunu açıkladığı ve kitabında râviler yüzünden tereddüt ve güvensizliğe yer bırakmadığı için Zehebî'nin bu görüşü fazla kabul görmemiştir. Ancak Tirmizî'nin hocalarıyla uzun zaman beraber olması, durumlarını açıklasa bile tenkide uğramış dördüncü tabaka râvilerinden hadis alması, Hâzîmî gibi bazı âlimlerin Ebû Dâvûd'u ona tercih etmelerine sebebiyet vermiştir. Şah Veliyyullah ed-

Dihlevî, üslûbunun açık ve kolay olması, hadislerinin güvenilirlik derecesinin tek tek belirlenmesi sebebiyle eseri *Şahihü't-Tirmizî*'den bile faydalı bulduğunu söylemiş, derece itibarıyla *el-Muvaftâ²* ile *Şahihü't-Tirmizî*'den sonraki tabakada (ikinci tabaka) gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Ferrâ el-Begavî'nin, eseri *hasen** hadis kaynaklarından biri kabul etmesi çok genel bir değerlendirme sayılarak isabetli bulunmamıştır.

Hadis Sayısı. *el-Câmi² u's-şahih*, sonundaki "ilel" bahsiyle birlikte kırk altı bölüm (ebvâb) içinde 2496 babdan meydana gelmektedir. İlk iki cildi Ahmed Muhammed Şâkir tarafından yayımlanan beş ciltlik baskıya göre 3956, *Tuhtetü'l-ahvezi* ile birlikte basılmış olan nüshadaki rakamlamaya göre ise 4051 hadis ihtiva etmektedir. Dört sünenin her birinde mevzû hadis bulunduğunu iddia eden Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, bu eserdeki hadislerden de yirmi üçünün uydurma olduğunu ileri sürmüştü, ancak Süyûtî *el-Kavlü'l-Hasen fi'z-Zebbi² ani's-Sünen* adlı eserinde sözü edilen hadislerin uydurma olmadığını ispat etmiştir (bk. Mübârekfûrî, I, 365-367). *Şahihü't-Tirmizî*'nin her biri kadar hadis ihtiva eden *el-Câmi²* tekrarlarının azlığı ile tanınır. Tirmizî şârihi Mübârekfûrî'nin birçok bab ve hadisin mükerrer olduğunu söylemesine rağmen gösterdiği on bir bab ve seksen kadar hadisin büyük çoğunluğunun iki defa, pek azının ise üç defa (meselâ bk. Ureniler hadisi, "Tahâret", 55; "Eğime", 38; "Tıb", 6) tekrarlandığı görülmektedir ki bunların önemli bir kısmı kaçınılmaz tekrarlardır. Eserde ta'lik* miktarı da son derece azdır.

Tertibi. *Kütüb-i Sitte*'ye dahil olan diğer eserler gibi *el-Câmi² u's-şahih* de konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilmiştir. Konuların sıralanması ve konu başlıklarının belirlenmesinde Tirmizî'nin özellikle hocası Buhârî'den etkilenmiş olmakla beraber ondan ayrıldığı noktalar da vardır. Eserin sünenlerde olduğu gibi "Kitâbü't-Tahâre" ile başlaması, bölüm adlarını verirken "kitâb" yerine "ebvâb" kelimesini kullanması ve hadislerin merfû olduğunu belirtmek üzere her defasında "an resülillâh sallallâhu aleyhi ve sellem" kaydını koyması belirgin özelliklerindedir. Eserde mevkuf ve maktû hadisler sadece merfû hadisler değerlendirilirken zikredilmiştir. *el-Câmi²*'in Ahmed Muhammed Şâkir tarafından yayımlanan I. ve II. ciltlerinde bölüm adları "ebvâb" şeklinde muhafaza

edilmiş, ancak eserin neşirini tamamlayan diğer iki nâşir tarafından beş ciltlik Kahire baskısının öbür ciltlerinde "eb-vâb" kelimeleri "kitâb" olarak değiştirilmiştir. Tirmizî bab adlarını (terâcim) çok defa o babın hadislerindeki ifadelerden seçerek "bâbü mâ câe fî kezâ" şeklinde ve bir sonuç belirtmeyecek tarzda tesbit etmiştir. Bazı konularda da bab başlığı konulmadığı, bazı bab başlıkları ile konu arasındaki ilginin zorlukla kurulduğu görülmektedir. Neshin söz konusu olduğu bahislerde genellikle önce mensuh, sonra da nâsih hadisler sıralanmaktadır (bk. "Tahâret", 6-7, 8-9, 58-59). Bab başlığı konulmadığı zaman ilgili fasıllar ya sadece "bab" veya "bâbün minhu", "bâbün minhu eydan" veya "bâbün minhu âhar" ifadeleriyle ayrılmaktadır.

Tirmizî'nin bir özelliği de senedinde **garîb***lık bulunan hadisleri umumiyetle konuya girerken zikretmesidir. İbn Receb el-Hanbelî, hadislerdeki illetlerin açıklanması ve senedin durumunun belirtilmesi sebebiyle bunun bir kusur olarak görülmemesi gerektiğine işaret eder ve önce kusurlu senedleri, ardından da sağlam senedleri sıralamanın Nesâî tarafından da devam ettirildiğini söyler (*Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 302). Tirmizî, "Kâle Ebû İsa" diye başlayan değerlendirmelerinde hemen her babda sırasıyla önce hadislerin sıhhat durumunu ve râvilerin güvenilirlik derecelerini belirtir; sonra da seneddeki illetleri, hadisler diğer tarihlerini ve fakihlerin görüşlerini açıklar. O konuya dair diğer sahâbilerden gelen rivayetler varsa onlara da "ve fi'l-bâbi an fülân" diye sahâbî isimlerini sayarak işaret eder. Sadece Tirmizî'de görülen bu uygulama, Müslim'in, hadislerin bütün senedlerini bir araya toplamak suretiyle tekrardan kaçınma prensibine benzediği gibi aynı zamanda hadislerin bir nevi **tahrîc***ı sayılmaktadır. Tirmizî'nin "ve fi'l-bâbi an fülân" diye varlığına işaret ettiği birçok rivayeti şârihler mevcut hadis kaynaklarında bulamamışlardır. Bu durum, Tirmizî tarafından bilinen birçok rivayetin elimizdeki eserlere intikal etmediğini, dolayısıyla *el-Câmi*'in kaynaklarının zenginliğini göstermektedir. İbn Hacer el-Askânî'nin günümüze gelmediği anlaşılan *el-Lübâb fi şerhi kavli't-Tirmizî ve fi'l-bâb* adlı eseri bu konuya ışık tutmaktaydı (*el-Câmi*'u's-*şahîh*, nâşirin girişi, I, 66). Mübârekfûrî, *Muqaddimetü Tuhtetü'l-ahvezi*'de bu meseleyi ele almaktadır (I, 386-396).

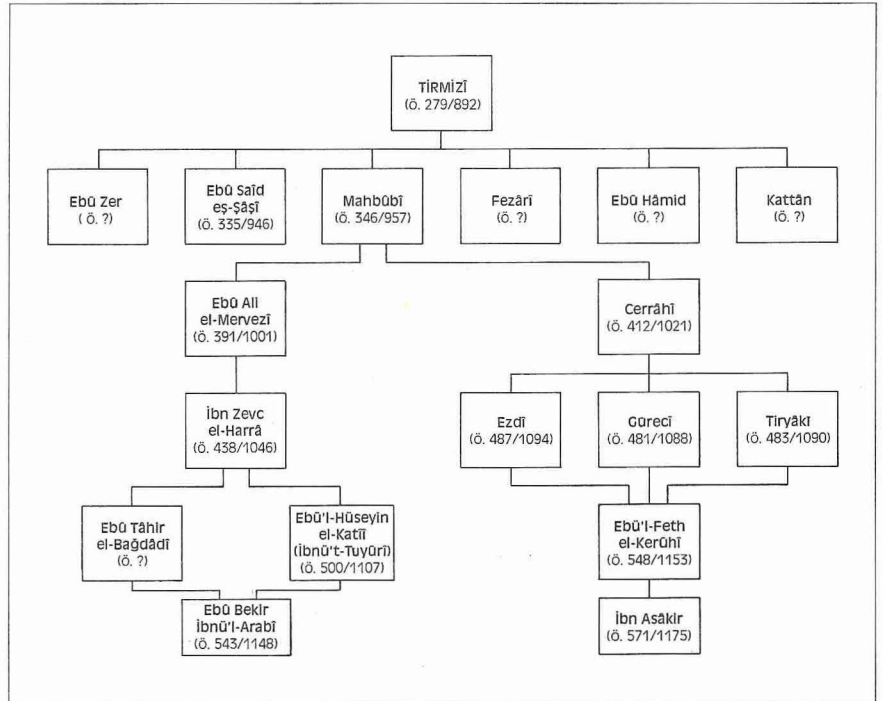
Tirmizî hadisleri değerlendirirken her zaman "sahih", "hasen" veya "zayıf" gi-

bi tek terim kullanmaz. Hadisin en belirgin özelliğini -Zeynüddin el-İrâkî'nin dediği gibi- ilk kelimedeki göstermek kaydıyla çok defa "hasen-sahih", "hasen-garîb", "sahih-hasen-garîb" gibi iki veya üç kelimedenden oluşan terimler kullanır. Tirmizî bu sonuncu şekli hangi anlamlar için kullandığını bizzat açıklamadığı için eser üzerinde araştırma yapanlar bu konuda farklı yorumlar yapmışlardır. Hadislerdeki garîblik durumunu ya "bu senedle garîbdir" (غريب من هذا الوجه) diyerek ya da garîbliğin nereden kaynaklandığını belirterek gerekçeli bir şekilde açıklar. Bazı terimleri de yaygın olanın aksine farklı mânalarda kullandığı görülür. Meselâ "tâbiinden birinin sahâbîyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis" anlamındaki mürsel terimini çok defa "senedinde kopukluk bulunan hadis (münkati')" anlamında, **ceyyid** ve **kavî** terimlerini sahih yerinde, **zâhibü'l-hadis** teribini de hadisleri ezberledikten sonra çabuk unutan kimse hakkında kullanır. Hadis metnini verdikten sonra râvilerin kimliklerini açıklar ve yer yer hadislerdeki lafızların hangi râviye ait olduğunu gösterir (bk. "Şavm", 28); bazan da hadisler farklı senedlerini kaydettikten sonra Müslim'in yaptığı gibi metni tekrarlamak yerine "nahvehû", "nahve hâzâ" veya "mislehû" kelimelerini koymayı tercih eder. Eserde garîbü'l-hadis ve muhtelifü'l-hadis ilimlerine dair açıklamalarda bulunur (bk. "Zekât", 33; "Ahkâm", 38). Hadisler

arasındaki **teâruz***ları kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine dayanarak gidermeye çalışır (bk. "Şehâdât", 4).

Tirmizî ahkâm hadisleri hakkında fakihlerin kanaatlerini zikrederek o hususta aralarında ittifak bulunup bulunmadığını ve uygulamanın hangi görüş istikametinde olduğunu söyler. İcmâ varsa bunu özellikle belirtir. Onun âlimlerin görüşlerini tesbit etmedeki titizliğine bakarak bazı sahâbî ve tâbiilerin fikhî görüşlerini bu nakillerden derlemenin mümkün olduğu söylenmiştir. Brockelmann'ın da belirttiği gibi *el-Câmi*'u's-*şahîh* fikh mezhepleri arasındaki ihtilâflar konusunda önemli bir kaynaktır.

Rivayeti. Tirmizî'den pek çok kimse rivayette bulunmakla beraber *el-Câmi*'u's-*şahîh*'i ondan bütünüyle veya kısmen kaç kişinin rivayet ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat eserin râvisi olarak bilhassa şu altı kişinin ismi zikredilmektedir: Ebû'l-Abbas Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb el-Mahbûbî, Ebû Saîd Heysem b. Kuleyb eş-Şâsî, Ebû Zer Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed et-Tirmizî, Ebû Muhammed Hasan b. İbrâhim el-Kattân, Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah et-Tâcir, Ebû'l-Hasan el-Fezâri. Bunlardan Mahbûbî'nin rivayeti bize kadar ulaşmış ve eserin birçok baskısına esas alınmıştır. Mahbûbî nüshasının meşhur tarihçi ve muhaddis İbn Asâkir ile *el-Câmi*'in ilk şârihi İbnü'l-Arabî'ye ulaşan iki senedi şöyledir:

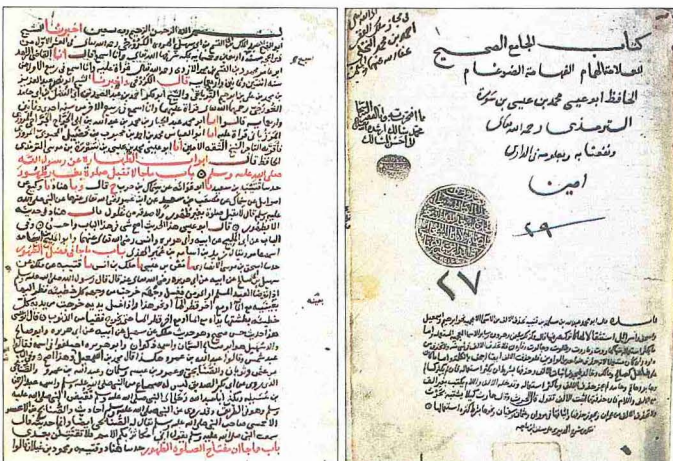
Baskıları. İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan (bk. Sezgin, I, 154-155) *el-Câmi' u's-şahîh* ilk defa iki cilt halinde Bulak'ta basılmıştır (1292). Daha sonra *Ârizatü'l-aḥvezi* şerhiyle birlikte on üç cilt olarak Kahire'de yayımlanmıştır (1350-1352). Ayrıca Leknev'de (1876, 1310, 1317), Delhi'de (1269, 1270, 1302, 1315) ve ilk iki cildi Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire 1356/1937), III. cildi Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire 1356/1937), IV ve V. ciltleri de İbrâhîm Utve Avd tarafından olmak üzere Kahire'de (1382/1962) nesredilmiştir. Eserin I. cildi Abdülvehhâb Abdülatîf, diğerleri Abdurrahman Muhammed Osman tarafından tahkik edilen beş ciltlik baskısı ile (Medine 1384-1387/1964-1967) İzzet Ubeyd tarafından son cildi fihrist olmak üzere on cilt halinde yayımlanan bir başka baskısı daha vardır (Humus, ts.). *el-Câmi' u's-şahîh*'i *Sünen-i Tirmizî Tercemesi* adıyla Osman Zeki Mollamehmedoğlu sened zincirinde sadece sahâbî olan râvileri kaydederek Türkçe'ye tercüme etmiştir (I-VI, İstanbul 1981).

Şerhleri. 1. *Ârizatü'l-aḥvezi fi şerhi't-Tirmizî*. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) tarafından kaleme alınan bu eser *el-Câmi' u's-şahîh*'in tamamını kapsayan ilk şerhtir. Bununla beraber her hadisin, hatta her babın şerhini ihtiva etmemektedir. Bu şekliyle eser şerhten çok ta'lik mahiyetindedir. İbnü'l-Arabî bazı garîb kelimeleri açıklamak, fikhî hükümleri belirtmek ve birbirine zıt görünen bazı hadislerde zıtlık bulunmadığını göstermekle yetinmiştir. Şerh metodu Hattâbî'nin şerhlerini andıran İbnü'l-Arabî tercihlerinde mensup olduğu Mâlikî mezhebinin görüşlerini esas almış, zaman zaman diğer mezheplerin

görüşlerini de tartışma konusu yapmıştır. Şerhler "fer", "tahkik", "tekmile", "terkid", "nükte" ve "tefrî" gibi daha sonraki şerhlerde pek rastlanmayan başlıklar altında yapılmış ve şerhedilecek hadis metni "kavlühü" kelimesiyle zikredilmiştir. Eser ilk defa Tirmizî şerhlerinden üçüyle birlikte Hindistan'da *Mecmû'a-i Şürûh-i Erba'-i Tirmizî* adıyla basılmıştır (Kanpûr 1299). Daha sonra müstakil olarak Tirmizî'nin metniyle birlikte on üç cilt halinde Kahire'de nesredilmiştir (1350-1352). 2. *en-Nefḥu's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*. İbn Seyyidünâs el-Ya'murî (ö. 734/1334) tarafından yazılan ve *el-Câmi'*in üçte ikisini ihtiva eden yarım kalmış bir şerhtir. Kâtib Çelebi'nin on cilt kadar olduğunu söylediği eserin bir cildi Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Lâleli, nr. 514, 276 varak). Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) bu şerhe bir tekmile yazmıştır. Bu tekmilenin müellif hattı olduğu tahmin edilen nüshası Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye'dedir (Hadis, nr. 2504). Abdurrahman b. Sâlih Muhyiddin Medine İslâm Üniversitesi'nde *en-Nefḥu's-şezî* üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır. 3. *Şerhu Süneni't-Tirmizî*. Zeynüddin el-İrâkî'nin adı geçen tekmilesinden ayrı olarak kaleme aldığı bir şerhtir. 226 varaklık I. cildi ile müellif hattı olan 275 varaklık VII. cildi Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Feyzullah, nr. 363, 364). 4. *Ḳütü'l-muḡtezi 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*. Süyûtî'ye (ö. 911/1505) ait olan bu şerh daha önceki şerhlerden özellikle Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine dayalı özlü bir eserdir (Kanpûr 1299). Dimnâtî (ö. 1306/1888) bu şerhi *Nef' u Ḳütü'l-muḡtezi* adıyla ihtisar etmiştir (Kahire 1298). 5. *el-'Urû's-şezî 'alâ Câmi'i't-*

Tirmizî. Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin (ö. 1933) *el-Câmi' u's-şahîh*'i okuttuğu sırada talebeleri tarafından derlenmiş takrirlerinden meydana gelen bu bir ciltlik şerh Hindistan'da taşbaskı usulüyle basılmıştır (1344). 6. *Tuḥfetü'l-aḥvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. Hindistanlı hadis âlimi Mübârekfûrî (ö. 1934) tarafından kaleme alınmıştır. Eserde Tirmizî'nin râvileri hakkında bilgi verilmiş, hadislerin geçtiği diğer önemli kaynaklar belirtilmiş, sened ve metinler hakkında açıklama yapılmıştır. Muhaddis fakihlerle selevin görüşlerine de yer verilen şerhte Tirmizî'nin "hasen", "sahih" gibi değerlendirmeleri diğer muhaddislerin görüşleriyle desteklenmiştir. Tirmizî tarafından genel mahiyette zikredilen görüş ve ihtilâfların kimlere ait olduğu, delilleri ve bunlardan tercih edilenler gösterilmiştir. Şerhedilecek ifadeler "kavlühü" başlığı altında verilmiştir. Şerhin iki ciltlik mukaddimesinde hadis ilmi, muhaddislerin değeri, tedvîn*, hadisle amel, hadis ilminin Hindistan'daki durumu ve önemli hadis kitapları hakkında bilgi verilmiş, daha sonra *el-Câmi' u's-şahîh* muhtelif yönleriyle ele alınmıştır. *Tuḥfetü'l-aḥvezi*'nin ilk baskısı Hindistan'da dört büyük cilt halinde yapılmış (1353), bab ve hadislerin numaralandığı ikinci baskısının I. cildi Abdülvehhâb Abdülatîf, diğer ciltleri Abdurrahman Muhammed Osman tarafından iki ciltlik mukaddimesinden ayrı olarak on cilt halinde Kahire'de yayımlanmıştır (1349-1353/1930-1934).

Diğer Çalışmalar. *el-Câmi' u's-şahîh*'in Necmeddin Süleyman b. Abdülkavî es-Sarsarî (ö. 716/1316) tarafından yapılan muhtasarı Kahire'de, Muhammed b. Akil el-Bâlisî (ö. 729/1329) tarafından yapılan iki ciltlik muhtasarı Paris'te, Ebû'l-Fazl Muhammed Tâceddin Abdülmuhsin el-Kalaî tarafından 1147 (1735) yılında kaleme alınan muhtasarı yine Kahire'de bulunmaktadır (Sezgin, I, 156). Ebû Ali Hasan b. Ali b. Nasr el-Horasânî et-Tûsî (ö. 428/1036) eser üzerinde *müstahrec**leri bulunduğu kaydedilmektedir (Kettânî, s. 30). *el-Câmi' u's-şahîh*'te senedinde üç râvisi olan bir sülâsî hadis (bk. SÜLÂSİYYÂT) bulunmaktadır ("Fiten", 73). Bu hadis Abdülhamîd Şânûhe tarafından yayımlanan (Beyrut 1405/1985) *Tahricü sülâsiyyât*'ta (s. 41), Ali Rızâ Abdullah ve Ahmed Bizre tarafın-

Tirmizî'nin *el-Câmi' u's-şahîh* adı eserinin unvan sayfası ile ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 27)

dan neşredilen (Beirut 1406/1986) eş-Şülâsiyyât'ta (s. 45-48) ve Eşref b. Abdürrahîm tarafından yayımlanan (Beirut 1407/1987) eş-Şülâsiyyât fi'l-hadîsi'ne-nebevî'de (s. 119-123) yer almaktadır. Eserdeki "rubâî" hadislere dair müellifi meçhul yirmi üç varaklık bir risâle Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Cârullah Efendi, nr. 282). Bunlardan başka eserle ilgili şu çalışmalar vardır: 1. *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-Câmi'*. Ebül-Kâsım Ubeyd b. Muhammed b. Abbas el-İsirdî (ö. 692/1293) tarafından yazılan, *el-Câmi'*in özelliklerine ve râvilerinin durumlarına dair on varaklık bu araştırmanın tek yazması Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde mevcuttur (İsmail Saib Sencer, nr. 2167). 2. *el-Ehâdîşü'l-mustağrabetü'l-vâride fi'l-Câmi'i's-şahîh li't-Tirmizî*. VIII. (XIV.) yüzyılda yaşamış olan Ahmed b. Alâî eş-Şâfi'ye ait bu çalışmanın bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Şehid Ali Paşa, nr. 353, 177 varak). 3. *el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne Câmi'ihî ve beyne's-Şahîhayn*. Nüreddin İtr tarafından doktora tezi olarak hazırlanan bu eser mukayeseli bir çalışmadır. Kitapta Tirmizî hakkında geniş bilgi verildikten sonra *el-Câmi'u's-şahîh*'in üç rivayeti *istinbat** usulleri bakımından birbirleriyle karşılaştırılmaktadır. Eser ilk defa 1970 yılında Kahire'de basılmıştır.

J. Robson'un *el-Câmi'u's-şahîh*'in rivayet zincirlerine dair araştırması (BSOAS, s. 258-270) ile eserin bir yazmasına dair A. J. Arberry'nin makalesi de (RSO, s. 315-327) anılmaya değer ilmî çalışmalardır. Nâsirüddin el-Elbânî, *el-Câmi'u's-şahîh*'in sahih rivayetlerini bir araya getirerek *Şahîhu Süneni't-Tirmizî* adıyla üç cilt halinde yayımlamıştır (Beirut 1988).

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr.), Kahire 1356/1937, nâşirin girişi, I, 14-15, 66; Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadîs* (nşr. Muhammed Ahmed Abdülazîz), Beirut 1406/1986, s. 165; İbnü'l-Kayserânî, *Şüratü'l-e'immeti's-sitte*, Beirut 1405/1984, s. 21, 24; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 61; Hâzîmî, *Şüratü'l-e'immeti'l-hamse*, Beirut 1405/1984, s. 57; Ebül-Kâsım Ubeyd b. Muhammed b. Abbas el-İsirdî, *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-Câmi'*, AÜ DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 2167; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XIII, 270-277; a.mlf., *Tezkiretül-huflâz*, II, 633-635; İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Subhî Câsim el-Humeyd), Bağdad 1396, s. 287-324; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 387-389; *Keşfü'z-zunûn*, I, 559; Ebü Zehv, *el-Hadîs ve'l-muâhaddîsin*, Kahire 1958, s. 415-418; Brockelmann, *GAL*, I, 161-162; *Suppl.*, I, 267-269; Kettânî, *er-Risâletü'l-mustağrafe*, s. 30-31; Mübarekfürî, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-aḥvezi*, Kahire 1386-87/1967, I, 337-428; II, 17-30; a.mlf., *Tuhfeti'l-aḥvezi*, Kahire 1387/1967, X, 461-464; Sezgin, *İAS*, I, 154-156; Nüreddin İtr, *el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne Câmi'ihî ve beyne's-şahîhayn*, Kahire 1390/1970; *Ma'a'l-mektebe*, s. 413-415; Abdülhamîd Şânühe, *Tahrîcü's-sülâsiyyât*, Beirut 1405/1985, s. 41; M. Fuâd Abdülbâkî, *Teysîrül-menfe'a*, Kahire 1409/1988, 4. Kitap, s. 1-43; İsmail L. Çakan, *Hadîs Edebiyâtı*, İstanbul 1989, s. 68-75, 165-166; A. J. Arberry, "Notes on a Tirmidî Manuscript", *RSO*, XVIII (1940), s. 315-327; James Robson, "The Transmission of Tirmidhî's-Jâmi'", *BSOAS*, XVI (1954), s. 258-270; İbrahim Canan, "Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları", *İİFD*, III/1-2 (1979), s. 123-125.

İSMAİL L. ÇAKAN

CÂMIU't-TEVÂRİH

(جامع التواريخ)

Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin (ö. 718/1318)

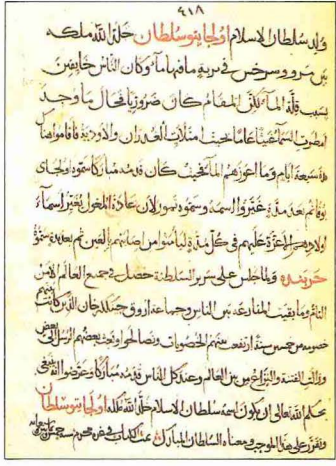
modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul edilen Farsça eseri.

Ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği seçkin devlet adamlarından, âlim ve tabiplerden biri olan Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, bu eserini İlanlı Hü-

kümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine yazmaya başlamıştır. İlkçağ'dan itibaren Ortaçağ Avrupası ve İslâm dünyasında birçok kişi kendi inanç, kültür ve düşüncesi doğrultusunda birtakım umumi tarihler yazmışsa da Asya ve Avrupa kıtalarındaki çeşitli kavim ve milletlerin, burarlarda kurulmuş devletlerin tarihini ilk defa tarafsız bir görüşle kaleme alan Reşidüddin olmuştur.

Orijinalinin bazı bölümleri Farsça, bazı bölümleri Moğolca yazılmış ve daha sonra kısmen Arapça'ya da çevrilmiş olan *Câmi'u't-tevârih*'in iki ayrı versiyonu vardır. 1306-1307 yıllarında tamamlanan birinci versiyonu üç cilt, 1310'da tamamlanan ikinci versiyonu ise dört cilt olarak düzenlenmiştir. Gazan Han'ın eser tamamlanmadan vefatı üzerine (1304) müellif tarihini halefi Olcaytu'ya ithaf etmeyi düşündüyse de Olcaytu bunu kabul etmedi ve eseri yine Gazan Han'a ithaf etmesini, kendisi için de ayrı bir umumi tarih yazmasını istedi. Bundan dolayı I. cilt *Târîh-i Gâzânî*, *Târîh-i Mübârek-i Gâzânî* veya *Dâstân-ı Gâzân Hân* adlarını taşır. Bu cildin birinci bölümünde Türk ve Moğol kabileleri, bunların çeşitli kolları, şecereleri, Gazan Han'ın soyu, Argun Han'ın (1284-1291) tahta çıkışı, Gazan Han'ın hanımları ve çocukları hakkında bilgi verilir. İkinci bölüm ise Cengiz Han'dan Gazan Han dönemine kadar gelen Moğol tarihinden ibarettir.

Câmi'u't-tevârih'in I. cildinin ilk bölümleri geniş çapta "Altın Defter" adındaki bir Moğol tarihine dayanmaktadır. Bu eser zamanımıza ulaşmamış, ancak 1284 tarihli Çince bir çevirisi *Sheng-Wu Ching-Cheng Lu* (kutsal savaşçının -Cengiz'in- şahsî mücadelelerinin tanıtımı) adıyla günümüze kadar gelebilmiştir. Reşidüddin I. cildi kaleme alırken eldeki kaynaklardan, Kubilay Han (1260-1294) ve oğlu Mengü Timur'un (1294-1307) saltanatları zamanındaki resmî yazışmalardan, Doğu Asya'dan gelen tüccar ve elçilerle yapılan görüşmelerden de faydalanmıştır. Moğol tarihinin başlangıcı ve Çin hakkındaki yazılarında büyük han Ögedey'in temsilcisi Bolad Ching-sang'ın verdiği bilgilere güvenmiş, Kubilay'ın seferlerini anlatırken de doğrudan Moğol ve Çin kaynaklarından istifade etmiştir. Bu kaynaklar Yuan Shih'in topografik ve kronolojik bilgilerine dayalı olması yanında birçok folklorik unsuru da ihtiva etmekteydi.

Câmi' u't-tevârih'in ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3034)